

de birçok kısa yazı yayımladı. Daha sonra Refik Halit (Karay), Fahri Rıfkı (Atay) gibi Türk nesir yazarlarının eserlerinden Almanca'ya tercüme yaptı; bu arada "Kırk Vezir" masalları hakkında bir araştırması Almanya'da (Leipzig 1930), Karagöz oyunlarından *Fasl-ı Ferhad* da İstanbul'da basıldı (1931). Duda 1933 ve 1934 yıllarında daha çok İran edebiyatı ile uğraşmış ve bazı çalışmalarını yayımlamıştır. Ferhad ve Şîrin hikâyesi hakkındaki kitabı ile (*Ferhad und Schîrin, Die literarische Geschichte eines Sagenstoffes*, Prag-Paris-Leipzig 1933) Ubeyd-i Zâkânî'nin *Mûs u Gürbe* başlıklı hicvine dair tercümeli yayını (*Katze und Maus*, Salzburg 1947) Duda'nın İran edebiyatına duyduğu ilginin işaretleridir. Nitekim son yıllarında da İstanbul'da Esad Efendi kitapları arasında bulunan ve İran şairlerinin eserlerini ihtiva eden el yazmalarına dair uzunca bir makalesi çıkmıştır ("Die persischen Dichterhandschriften der Sammlung Es'ad Efendi zu İstanbul", *Isl.*, XXXIX [1964], s. 38-71). 1940-1943 yılları arasında Bulgar dili ve Bulgaristan'daki Türk hâkimiyetine dair birkaç araştırması basılmış olup 1949'da çıkan *Balkantürkische Studien* (Wien 1949) bunların en önemlisidir. Bulgaristan'da bulunduğu yıllarda, orada kalan Osmanlı belgelerine dair bir çalışmasını yayımladıktan sonra (*Mitteilungen des Deutschen Wissenschaftlichen Institutes in Sofia*, sy. 1, Leipzig 1943) Bulgaristan ve diğer Balkan ülkelerinde yaptığı araştırmalarını da 1949'da Viyana'da İlimler Akademisi yayınları arasında basılan bir ciltte toplamıştır. Bu kitabın içinde şu konular üzerine yaptığı araştırmalar ve belgeleri yer almaktadır: XVII. yüzyılda Üsküp, Şumnu'da Şerif Halil Paşa Camii ve Medresesi, Osmanlı devrinde Bulgaristan'da koyun vergisi, Şumnu'da Şerif Halil Paşa Camii kitabesi, Şerif Halil Paşa vakfiyesi ve Sultan II. Mahmud'un Koprivštica Müzesi'nde bulunan 14 Cemâziyelevvel 1240 (4 Ocak 1825) tarihli fermânı. Çalışmalarında Balkanlar'daki Osmanlı idaresinin ezici değil koruyucu olduğunu vurgulayan Duda, birçok Batılı tarihçinin aksine Türk hâkimiyetinin hıristiyan halkın varlık içinde gelişmesine hiçbir zaman engel olmadığını belirtir. Bâbîâli'nin hıristiyan tebaasının durumu üzerine kaleme aldığı "Zur Lage der christlichen Untertanen der Pforte" (*WZKM*, 51 [1948]) adlı makalesinde de aynı konu üzerinde özellikle durmuştur.

Vom Kalifat zur Republik. Die Türkei in 19. und 20. Jahrhundert (Wien 1948) adını taşıyan kitabında Türk tarihinin son safhasını, sadece siyasî tarih olarak değil bu dönemde meydana gelen kültür ve edebiyattaki değişmelerle birlikte incelemiştir. Yeni Türk tarihi, dili ve edebiyatı ile uğraşırken özellikle Arap harflerinden Latin alfabesine geçilmesi konusu üzerinde durarak görüşlerini makaleler halinde yayımlamıştır ("Die neue Lateinschrift in der Türkei, I ve II", *Orientalistische Literatur-Zeitung*, XXXII [Leipzig 1929], XXXIII [1930]). İyi bildiği Farsça sayesinde Selçuklu tarihine eğilmiş ve İbn Bîbî'nin, Anadolu Selçukluları tarihinin önde gelen kaynaklarından biri olan *el-Evâmirü'l-‘alâ'îyye fi'l-umûri'l-‘Alâ'îyye* adlı eserinin kendi devrinde yapılan muhtasarını (*Tevârîh-i Âli Selcûk, Muhtasar-ı Selcûknâme*) Almanca'ya tercüme ederek Danimarka'da yayımlamıştır (*Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibî*, Kopenhagen 1959). Bu çalışmasında tercüme ile birlikte Farsça metni çok sayıdaki açıklama ve notlarla zenginleştirmiştir. 1963'te J. von Hammer-Purgstall'ın Osmanlı tarihinin (*Geschichte des Osmanischen Reiches*) Graz'da yapılan yeni tıpkıbasımına uzunca bir ön-söz yazmış ve bir bibliyografya eklemiştir (s. IX-XX). Bu arada Danimarka devlet arşivinde bulunan Osmanlı fermanlarına dair bir yazısı da basılmıştır ("Die Osmanischen Staatsschreiben des Königlichen Reichsarchivs zu Kopenhagen", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, LVIII, Wien 1950).

E. Saussey'in *Prosateurs turcs contemporains* (Paris 1935) adlı kitabının bir tahlil ve tenkidi olan "Zeitgenössische türkische Prosa" başlıklı makalesi *Orientalistische Literatur-Zeitung*'de çıktı (XL, Leipzig 1937); bu makalenin ertesi yıl Türkçe çevirisi yayımlanmıştır ("Asırdaş Türk Nesri", *İlkü*, XI/59 [1938], s. 462-467). Duda'nın bir yazısı da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 28 Kasım 1956'da verdiği bir konferansın metni olup o sıralarda çıkmak üzere olan İbn Bîbî'nin Selçuklu tarihleriyle ilgilidir ("İbn Bîbî'nin Selçuk Tarihi", *Şarkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1958, s. 1-10). Duda'nın *Vom Kalifat zur Republik* adlı kitabı Abdurrahman Güzel tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Hilâfetten Cumhuriyete Geçiş* adıyla basılmıştır (Ankara 1989).

BİBLİYOGRAFYA :

H. W. Duda, *Meine Schriften 1919-1969*, Wien 1970; Necib el-Akiki, *el-Müsteşrihün*, Kahire 1980, II, 290; Abdurrahman Bedevî, *Meusû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1984, s. 168-169; H. Jansky, "Herbert W. Duda ein Sechziger", *WZKM*, sy. 56 (1960), s. III-VIII; E. Mais, "Herbert W. Duda Verzeichnis Seiner Schriften", a.e., sy. 56 (1960), s. XIII-XVI; "Herbert W. Duda", a.e., sy. 67 (1975), s. VII-VIII; Gy. Káldy-Nagy, "In Memoriam Herbert W. Duda 1900-1975", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, XXX/1, Budapest 1976, s. 133-135; Abdurrahman Güzel, "Ord.Prof.Dr. Herbert W. Duda", *TKA*, XV/1-2 (1976), s. 227-252; a.mlf., "Avusturyalı Türkolog Herbert W. Duda'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri", *TK*, XX/227 (1982), s. 278-284; W. Heinz, "Herbert Wilhelm Duda (1900-1975)", *ZDMG*, 128 (1978), s. 1-4.

 SEMAYI EYİCE

DUGAT, Gustave

(1824-1894)

Fransız şarkiyatçısı.

Fransa'nın güneydoğusunda Vaucluse bölgesinde yer alan Orange şehrinde doğdu. Paris'teki Ecole des Langues Orientales Vivantes'tan mezun olduktan sonra, hocaları Re naud ve De Perceval gibi, özellikle Fransız işgali altındaki Kuzey Afrika ülkelerinin tarih, edebiyat ve coğrafya konularında çalıştı. 1872 yılında Ecole des Langues Orientales Vivantes'in öğretim kadrosuna dahil olarak Arapça ile İslâm tarihi ve coğrafyası derslerini okuttu. Gençlik yıllarından itibaren *Journal Asiatique*'te çeşitli makaleleri yayımlanan, aynı zamanda Société Asiatique'in de üyesi olan Dugat Barjols'da öldü.

Eserleri. 1. *Grammaire française à l'usage des Arabes de l'Algérie, de Tunis, du Maroc, de l'Égypte et de la Syrie* (Paris 1854, Fâris eş-Şidyâk ile birlikte). Fransa'nın Kuzey Afrika ülkelerini istilâ etmesinden önce ileride yapılacak şarkiyat çalışmalarına yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış bir eserdir. 2. *Histoire des orientalistes de l'Europe du XIIe au XIXe siècle* (Paris 1868-1870). 3. *Cours complémentaire de géographie, histoire et législation des états musulmans* (Leiden 1873). 4. *Histoire des philosophes et des théologiens musulmans de 632 à 1258* (Paris 1878; Amsterdam 1973). 5. "Etudes sur le traité de médecine d'Abou Djafar Ah'mad intitulé Zâd al-mûsâfir" (*JA*, 5. seri, I, 1853, s. 289-353). İbnü'l-Cezzâr'ın *Zâdül-mûsâfir ve kütü'l-hâzır* adlı risâlesinin tahkiki neşridir. 6. *Analectes sur l'histoire et la lit-*

térature des Arabes d'Espagne (Leiden 1855-1861). Makkarî'nin *Nefhu't-ṭib min gusni'l-Endelüsî'r-raṭîb* adlı eserinin ilk iki cildinin R. Dozy, L. Krehl ve W. Wright ile birlikte yapılmış neşridir. Baş tarafında şarkiyat araştırmalarından bahsedilen önemli bir mukaddimenin yer aldığı bu çalışmada birçok ünlü isim unutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Necib el-Akikî, *el-Müsteşriḳûn*, Kahire 1964, I, 204; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 120; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşriḳîn*, s. 167; Edward W. Said, *Orientalism*, New York 1979, s. 152, 331, 339; "el-Munazzamâtü'l-'Arabiyye li't-terbiye", *Menâhicü'l-müsteşriḳîn*, Riyad 1405/1985; W. H. Behn, *Index Islamicus (1665-1905)*, Millersville 1989, s. 2, 28, 57, 96, 113, 691, 697, 720, 722, 725, 731, 737, 801; *TA*, XIV, 103; E. Lévi-Provençal, "Makkarî", *IA*, VII, 205.

İBRAHİM HAREKÂT

DUHÂ NAMAZI

(bk. KUŞLUK NAMAZI).

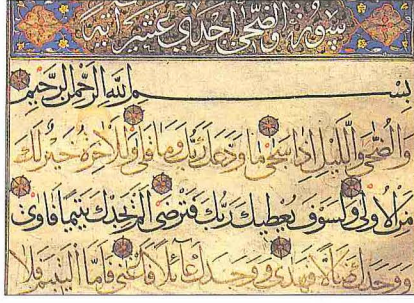
DUHÂ SÜRESİ

(سورة الضحى)

Kur'an-ı Kerim'in doksan üçüncü süresi.

Mekke devrinde nâzil olmuştur, on bir âyettir. *Fâsıla** sı (ا، ث، ر) harfleridir. Adını birinci âyetteki "kuşluk vakti" anlamına gelen *duhâ* kelimesinden alır. Kuşluk vaktine yeminle başlayan süreye *Ve'd-Duhâ* süresi de denilir. Vahyin bir müddet kesilmesi sebebiyle Mekke müşrikleri arasında çıkan, "Rabbi Muhammed'i terketti, ona küstü" şeklindeki dedikodulardan Hz. Peygamber'in duyduğu üzüntü üzerine nâzil olmuştur (sürenin nüzûl sebebiyle ilgili rivayetler için bk. Buhârî, "Tefsîr", 93; "Teheccüd", 4; "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 1; Müslim, "Cihâd", 114-115; Tirmizî, "Tefsîr", 82; Hâkim, II, 526-527). Vahyin kesilme süresiyle ilgili olarak iki üç günden kırk güne kadar varan çeşitli rivayetler mevcuttur.

Duhâ süresi, İslâm güneşinin yükselişini sembolize eden kuşluk vaktiyle küfür ve şirk döneminin, bitmeye yüz tutmuş karanlık bir geceyi andıran haline yeminle başlar. Allah'ın Hz. Peygamber'i terketmediği ve kendisine darılmadığı bildirilir. Hz. Peygamber'i yakın bir gelecekte büyük başarıların beklediği, peygamberlik görevinin sonunun başlangıcından daha hayırlı olacağı müjdelendir. Aslında Hz. Peygamber annesiz babasız

Duhâ sûresinin muhakkak hattıyla yazılmış ilk âyetleri

büyüyen bir yetimken rabbi kendisini koruyup kollamış ve ona peygamberlik vermiştir. Artık rabbin desteğinden uzak kalması ve terkedilmiş bir duruma düşmesi söz konusu değildir.

Sürenin ikinci yarısındaki âyetler ilk nazarda bir başa kakma üslûbu taşır gibiyse de dikkatle incelendiğinde böyle olmadığı görülür. Daha önce verilen nimetlerden söz edilmesi başa kakma değil peygamberlikten sonra verilecek nimetlerin daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar büyük olduğunu anlatmak içindir. Nübüvvetten önce resulünü kimseye muhtaç etmeyen Allah nübüvvetten sonra mı yüz üstü bırakacaktır. Artık bir peygamberden beklenen görevleri yerine getirmesi, yetime, kimsesize sahip çıkması, ihtiyacı olanları eli boş çevirmemesi gerektiği belirtilir. Süre, rabbin nimetlerini dile getirmeyi emreden bir âyetle son bulur. Bundan da en büyük nimet olan İslâm dininin tebliğ ve tâlim edilmesi istendiği sonucu çıkarılmalıdır. Bu özellikleri ve muhtevasıyla süre yalnız Hz. Peygamber için değil her zaman ve her yerde bütün müslümanlar için büyük bir mânevî güç ve moral kaynağıdır.

Duhâ sûresinin bir önceki Leyl süresiyle anlam ilişkisi vardır. Leyl süresi, iyilerin ileride hoşnut ve razı olacaklarını müjdeleyen âyetle son bulurken bu sürede, "Rabbin sana verecek, sen de razı olacaksın" meâlindeki âyetle bu müjdeye açıklık getirilmiş olur. Bundan sonraki İnşirâh süresi ise hem üslûp hem de anlam bakımından Duhâ sûresinin devamı gibidir. Çünkü bu sürede Peygamber'in göğsünün genişletildiği, sırtındaki ağır yükün kaldırıldığı ve namının yüceltildiği bildirilir. Duhâ sûresinin başında yer alan, "Rabbin seni terketmedi, senden yüz çevirmedi" meâlindeki âye-

te karşılık İnşirâh süresi, "Öyleyse sen de sadece rabbine yönel" âyetiyle son bulur.

Duhâ sûresini okumanın faziletine dair Sa'lebî ve Vâhidî gibi müfessirlerce Übey b. Kâ'b'dan nakledilen ve daha sonraki bazı tefsir kitaplarında da yer alan, "Kim Duhâ sûresini okursa Allah onu Muhammed'in şefaatine lâyık gördüğü kulları arasına alacak, ona ayrıca yetim ve dilencilerin sayısının on katı sevap yazacaktır" meâlindeki hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (Zerkeşî, I, 432; Duhâ sûresinin ve daha sonraki sûrelerin sonunda tekbir getirilmesiyle ilgili rivayet için bk. BEZZÎ; TEKBİR).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ḍhy" md.; *Müsned*, IV, 312-313; Buhârî, "Tefsîr", 93; "Teheccüd", 4; "Fezâ'ilü'l-Ḳur'ân", 1; Müslim, "Cihâd", 114-115; Tirmizî, "Tefsîr", 82; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXX, 229-234; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 526-527; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 46-49; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, İstanbul 1307, VIII, 594-607; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'ân*, VIII, 446-450; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432; *Tecrid Tercemesi*, IX, 34-38; Aynî, *Umdetü'l-ḳârî*, Kahire 1392/1972, XVI, 162-165; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, XXX, 153-165; El-malîlî, *Hak Dini*, VIII, 5883-5909; Zuhûr Ahmed Azhar, "Duhâ", *UDMİ*, XII, 301-302.

EMİN IŞIK

DUHÂN

(الدخان)

İslâmî literatüre göre kıyametin büyük ââmetlerinden biri.

Arapça'da "tütme, dumanı çıkmak" mânâsındaki *dahn* kökünden isim olan *duhân* "duman" anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de iki âyette yer alan kelime (Fuṣṣilet 41/11 ; ed-Duhân 44/10) kırk dördüncü sürenin de adını teşkil eder (bk. DUHÂN SÜRESİ). Duhân Kur'an'da geçtiği her iki âyette de "duman" anlamında kullanılmıştır.

Çağdaş mukayeseli dinler tarihi araştırmalarının bir kısmında, İslâm literatürüne göre kıyametin büyük ââmetlerinden biri olarak kabul edilen *duhân*ın terminolojide kazanmış olduğu bu eskatolojik mânaya benzer anlam ifade eden pasajlara *Kitâb-ı Mukaddes*'te de rastlanıldığı (meselâ bk. Matta, 24/30) kaydedilir (Masson, s. 692). Kur'an'da kıyametin yaklaştığını haber veren âyetlerle bu dehşetli olayın ââmetlerine genel olarak işaret eden beyanların yer alması, müslümanlar arasında yakın bir gelecekte kıyamet ââmetlerinin zuhur ede-